

C. Sipkes

Moerasgamander op Voorne en het beheer van de groeiplaatsen

Het is nu juist zestig jaar geleden, in 1924, dat ik de zeldzame Moerasgamander op Voorne aantrof in een natte duinvallei. In de flora stond Oostvoorne vermeld, maar ik vond de soort toen in de gemeente Rockanje, zij het op de grens met Oostvoorne. Blijkens de opgaven in de "Atlas van de Nederlandse Flora", deel I (1980) kwam *Teucrium scordium* vroeger ook voor op zeven vindplaatsen in het Fluviatiele District. De soort is daar sinds 1950 echter niet meer gevonden, zodat aangenomen kan worden, dat de drie groeiplaatsen op Voorne thans de enige zijn in ons land.

Van *Teucrium scordium* worden twee ondersoorten beschreven: *T. scordium* L. ssp. *scordium* (vroeger genaamd *T. scordium* subsp. *palustre* P. Four.) en ssp. *scordioides* (Schreber) Maire et Petitmengin. De planten van Voorne behoren tot ssp. *scordium* (fig. 1). De kenmerken daarvan zijn: plant sterk vertakt, hoogte 10-20 cm; bladen 2-3 maal zo lang als breed, weinig behaard; bladen van de uitlopers getand aan de top; uitlopers met kleine blaadjes (geen schubjes). De andere ondersoort is eumediterraan, dus beperkt tot het gebied om de Middellandse Zee. Onze daarmee vicariërende ssp. *scordium* komt voor in alle landen van West-, Midden-, Oost- en Noord-Europa, behalve in Noorwegen, IJsland en Finland (Fl. Eur. 3, 1972, p. 132). De dichtstbijzijnde groeiplaatsen naar het zuiden liggen in de Belgische en Franse duinen. Verder noordwaarts aan de kust komt de plant pas weer voor langs de Elbe-monding; in de noordwestduitse laagvlakte is ze uit-

Fig. 1. Bloeiende Moerasgamander (*Teucrium scordium*) op Voorne, 1984. Flowering *Teucrium scordium* at Voorne (1984).

gesproken zeldzaam, in Zuid-Zweden echter weer talrijker.

In ons land is de Moerasgamander dus een van de vele soorten die zowel in het rivierengebied als in het Duindistrict voorkomen: de duin- en stroomdalplanten. Tot die groep gehören o.a. ook Aardaker (*Lathyrus tuberosus*), Zacht Vetkruid (*Sedum sexangulare*) en Kruisdistel (*Eryngium campestre*).

Groeiplaatsen op Voorne vroeger en nu

De in 1924 ontdekte groeiplaats had een oppervlakte van een gewone kamer. De planten overdekten de bodem geheel en bloeiden toen goed, wat in koude zomers niet het geval is. Zaadvorming blijft dan ook uit, maar voor de vermeerdering ter plaatse is dit geen bezwaar, omdat er tal van uitlopers gevormd worden. Kiemplanten heb ik nooit gevonden, maar toch moet er wel eens ontkieming plaats vinden. Er zijn op Voorne immers drie groeiplaatsen, van elkaar gescheiden door hoge duinen, zodat de plant verspreid moet zijn door zaden, hetzij met slik aan de poten van vogels, hetzij, in latere jaren, in profielzolen van wandelaars.

Pas in 1947, toen ik op Voorne kwam te wonen, zag ik de groeiplaatsen van 1924 terug. Het bleek toen, dat de gehele vallei, zo groot als een bioscoopzaal, volgegroeid was met onze zeldzame Moerasgamander, weinig ruimte latend voor andere soorten. Naderhand ging de populatie echter weer achteruit; de vallei groeide vol met Wederik en Kattestaart, waar de Gamander niet tegenop kon.

Successie in de Gamandervallei

Voorne is bekend om zijn snelle successie van onbegroeide vochtige duinvalleien. Als deze niet al te nat zijn, ontwikkelt er zich de befaamde prachtige begroeiing van Parnassia, Orchideeën en Slanke Duingentiaan (*Gentianella amarella*), maar die houdt uit zichzelf niet lang stand, en gaat via een dicht struweel van Berk, Meidoorn en Wegedoorn over in een duinberkenbos. Bij matige konijnenstand komen in dit bos wel eens enkele Orchideeën terug, maar eigenlijk is toch alleen het eerste stadium van deze ontwikkeling bloemrijk, zelfs te vergelijken met de alpenweiden. Het snelle verloop van dit proces hangt samen met de hoge grondwaterstand, de voedselrij-

ke grond en het milde klimaat, met name de zachte winters en de relatief zonnige zomers. Omdat 90% van het water van Rijn en Maas hier in zee komt, lichter is dan het zeewater en dus wat boven blijft drijven, is de westenwind hier minder zout dan elders aan onze kust, zodat bomen en struiken zich tot in de valleien dicht bij het strand kunnen vestigen.

De successie kan in de zeer natte Gamandervallei ook nog versneld zijn door een tijdelijke geringe daling van het grondwater, temeer omdat de dan optredende dichte en hoge begroeiing weer de verdamping bevordert; een verschijnsel dat we ook kennen van Schoorl. Ook kan een geringe eutrofiëring door inwaaierend blad uit de omgeving een rol gespeeld hebben.

Gezien de snelheid van de successie op Voorne is het niet te verwonderen, dat de Moerasgamander binnen een betrekkelijk klein aantal jaren eerst in aantal toe- en later weer afnam. De vraag was, of beheersmaatregelen de achteruitgang zouden kunnen stuiten en eventueel tot volledig herstel zouden kunnen leiden.

Pionierkarakter van Moerasgamander

Ik heb daarom in de literatuur nagegaan wat de vegetatiekundige plaats van deze soort is. Ten opzichte van de groeiplaatsen die ik kende, in Frankrijk en op Voorne, bevredigde mij het meest wat Oberdorfer (1979) er over schreef. In diens "Pflanzensoziologische Exkursionsflora" vermeldt hij: "Auf nassen, . . . , zeitweise überschwemmten . . . Böden; gern in Störzuständen; gilt als Agropyro-Rumicion Art; ferner im Caricetum elatae (Magnocaricion)." De soort heeft dus een pionier-karakter, zoals veel soorten van natte duinvalleien; ik noem slechts Parnassia, Bitterling (*Blackstonia perfoliata*), Strandduizendguldenkruid (*Centaureum littorale*) en enkele orchideeën. Men moet maar eens gaan zien, hoe deze zich massaal vertonen op de nu van de zee afgesloten stranden in de mond van de Brielse Maas, nu de oevers van het Oostvoornse Meer.

Deze pionier-situatie kan door verschillende storingen veroorzaakt worden. In de jaren waarin onze Gamander het meest overvloedig aanwezig was, tussen 1924 en 1947, zou de toen tot in juni zeer hoge waterstand de storende factor geweest kunnen zijn. Deze waterstand

was zelfs te hoog voor de andere zojuist genoemde duin-moerasplanten, en ook voor Kattestaart en Wederik, die na 1946 voor onze Gamander ernstige concurrenten werden.

Op een andere groeiplaats, meer naar het noordoosten, had een andere verstoring plaats gehad, in het zgn. "Kruinen-tuintje". Deze vallei was door een man, Kruinen genaamd, in het begin van deze eeuw gespit om er aardappelen te telen. Later is die vallei weer braak komen te liggen, zodat de Gamander op het kale zand zijn kans kon waarnemen. In Frankrijk heb ik de plant ook wel aangetroffen op steengruis van een droge beek.

Hoewel tal van onderzoekers (Gams, 1927; de Wever, 1935; Londo, 1975; de Langhe et al., 1978; Oberdorfer, 1979; Quené-Boerenbrood, 1980) de Moerasgamander uitdrukkelijk als moerasplant beschrijven, is hij dit, blijkens mijn ervaring, niet als hij in cultuur gebracht wordt. Als daar de concurrentie met andere planten is uitgeschakeld, is zijn waterbehoefte gelijk aan die van een gewone vaste plant.

Beheersmaatregelen

Zowel bij de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten als bij de Stichting het Zuidhollands Landschap, beiden beheerders van Voorne's duingebied, heeft men ingezien, dat de vochtige duinvalleien jaarlijks gemaaid moeten worden en dat tevens het gemaaid afgevoerd dient te worden, wil men de interessante duinmoerasflora van Voorne behouden. Dit beheer wordt sinds een tiental jaren ook inderdaad uitgevoerd, en wel in september of oktober. Het is evenwel om praktische en financiële redenen niet mogelijk, alle in aanmerking komende terreinen te maaien; waar dit niet gebeurt, groeit dan ook alles dicht, in de eerste plaats met Berk en Leverkruid.

Drie van de vier groeiplaatsen van de Moerasgamander zijn dank zij dit beheer behouden gebleven. Op een vierde plek, waar niet gemaaid kon worden, is de soort dan ook prompt verdwenen. Dat verruiging van de moerasvegetatie de Moerasgamander op de duur doet verdwijnen, is ook gebleken in de Gamandervallei, waar de laatste tien jaar in november gemaaid werd. Aanvankelijk kregen Kattestaart en Wederik steeds meer de overhand op de Gamander, maar onder het motto "de aanhouder wint" ging de Kattestaart in de laatste

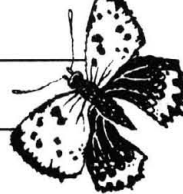

Fig. 2. Moerasgamaander in 1984 op de plek waar in 1982 zoden zijn gestoken. *Teucrium scordium* in 1984 at a site where in 1982 sods were cut.

Fig. 3. Beheersmaatregel in de Gamander-vallei. Management measure in the "Teucrium scordium dune slack".

andere pioniers zich spontaan massaal gevestigd hebben. Dit terrein is door de indijking op grote schaal verstoord geweest; er is goede hoop, dat onze Gamander ook daar eens verschijnt.

Literatuur

- Flora Europaea, deel 3, 1972. 370 p. Cambridge.
- Gams, H. 1927. Labiatae. In: G. Hegi, Illustrierte Flora von Mitteleuropa 5, p. 2255-2548. München.
- Langhe, J. E. de, L. Delvosalle, J. Duvigneaud, J. Lambinon en C. Van den Berghen, 1978. Nouvelle Flore de la Belgique, du Grand-Duché de Luxembourg, du Nord de la France et des régions voisines. 2e druk. 899 p. Meise, België.
- Londo, G. 1975. Nederlandse lijst van hydro-, freato- en afreatofyten. Rijksinstituut voor Natuurbeheer. Leersum. 52 p.
- Oberdorfer, E. 1979. Pflanzensoziologische Exkursionsflora. 4e druk. Stuttgart. 4e druk.
- Quené-Boterenbrood, A. J. 1980. *Teucrium scordium* L. In: Atlas van de Nederlandse Flora I, p. 196. Amsterdam.
- Wever, A. de. 1935. *Teucrium scordium* L. Natuurh. Maandbl. 24, p. 133-134.

Summary

Occurrence and habitat management of *Teucrium scordium* ssp. *scordium* in the Netherlands.

Teucrium scordium ssp. *scordium* is a taxon with a large European area, but rare in Northwestern Europe. It is considered to be a swamp phreatophyte with preference for pioneer situations. In the Netherlands, this taxon previously occurred in the Fluvatile District (area of the large rivers) and Dune District; it survives only in the latter district, viz. in wet dune slacks, island of Voorne. The author argues that the pioneer character is essential; without competition stress this taxon appears not to be bound to phreatic level. Appropriate management is carried out: (1) by creating open space by cutting sods; (2) by a yearly mowing system by which the height of the cutter bar is mounted for high cut, so that tall forbs like *Lysimachia vulgaris* are removed, but low herbs like *Teucrium scordium* are preserved.

C. Sipkes
Duinstraat 20
3235 NK Rockanje

jaren weer achteruit, misschien dank zij de zeer hoge stand van het grondwater in 1982 en 1983. Begin augustus 1984 zag ik, dat er op tal van plekken in de vallei wel veel Gamander groeide, maar dat de planten overgroeid dreigden te worden door de Wederik. Ik heb toen aangeraden de plekken met Moerasgamaander vroeger dan anders, nu in augustus, te maaien, maar dan de messenbalk van de machine wat hoger dan normaal af te stellen, zodat de Wederik afgemaaid zou worden en de Gamander gespaard (fig. 2).

Dit advies is opgevolgd en het resultaat was goed. De Gamander lag wel wat plat, maar herstelde zich dank zij het warme en droge weer in augustus; aan het einde van die maand was er een rijke bloei.

Op één plek overtrof de groei alle verwachtingen (fig. 3); daar waren in 1982 zoden gestoken, zodat een volko-

men kale plek van omstreeks 1m² ontstond. Deze plek was geheel volgegroeid, zonder concurrentie van betekenis van andere soorten. De door Oberdorfer als belangrijke factor genoemde verstoring was daar effectief gebleken.

Dat onze Gamander niet zo gemakkelijk te behouden is, blijkt wel in het nabijgelegen heempark, de Tenellaplas, waar herhaalde aanplantingen op niets uitliepen. Bij een zo zeldzame soort behoeft dit echter niet zo te verwonderen.

Het sinds een tiental jaren gevoerde beheer is dus geslaagd gebleken. Er is een goede kans, dat de Moerasgamaander op een drietal groeiplaatsen op Voorne voor ons land behouden kan blijven.

Men kan zich afvragen, of dergelijke nog al ingrijpende maatregelen zin hebben. Ik meen van wel. We zagen reeds, dat op de genoemde nieuwe terreinen langs het Oostvoornse Meer vele